

О.Т. Риндзак, В.Я. Бідак, С. О. Цапок

Соціально-економічна дискримінація мігрантів в умовах глобальної регіоналізації

Розглядаються теоретико-прикладні аспекти глобальної регіоналізації та соціально-економічної дискримінації мігрантів у приймаючому соціумі. Виділяються класифікаційні ознаки дискримінації, зокрема статистичної та дискримінації на основі преференцій. Висвітлюються результати експертного дослідження стосовно інтеграційних перешкод та ризиків, яких зазнають українські мігранти за кордоном. Особлива увага приділена дискримінаційним чинникам, що стримують інтеграцію українських мігрантів, серед яких найбільш вагомими є проблеми працевлаштування, кар'єрного зростання, оплати праці, режиму праці, визнання дипломів про освіту та інші питання облаштування їх соціально-трудової сфери. Ключові слова: глобальна регіоналізація, трудова міграція, мігрант, соціально-економічна дискримінація, інтеграція.

Постановка проблеми. Глобалізація та регіоналізація стали важливими детермінантами сучасного соціально-економічного розвитку світу. Ці амбівалентні процеси зумовили інтенсифікацію міждержавних міграційних потоків. Так, за даними щорічного звіту ООН «Міжнародна міграція і розвиток», у 2013 р. кількість міжнародних мігрантів – осіб, котрі проживають за межами країн свого етнічного походження, становить 232 мільйони. Це складає 3,2% населення світу [3]. За таких обставин соціально-економічний розвиток і стабільність будь-якої держави багато в чому залежить від успішної інтеграції новоприбулих осіб. Адже саме інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство уможливить повноцінне використання їх людського потенціалу та дозволить запобігти соціальній напруженості й міжнаціональним конфліктам. Однак антиміграційні настрої корінного населення та дискримінаційні практики головних суб'єктів господарського життя стають суттєвими перешкодами на шляху до такої інтеграції. Це актуалізує необхідність наукових досліджень дискримінації мігрантів і розробки рекомендацій щодо зменшення обсягів чи усунення цього явища в умовах глобальної регіоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість та гострота проблем міграції населення зумовили зростання інтересу до неї широкого кола науковців і фахівців з практики регулювання міграційними процесами. Теоретичним питанням міграції, її фінансовим аспектам, міжетнічним

© О. Т. Риндзак, В. Я. Бідак, С. О. Цапок, 2014.

стосункам, удосконаленню міграційної політики присвячені праці А. Гайдуцького, В. Євтуха, Е. Лібанової, О. Малиновської, С. Пирожкова, О. Позняка, І. Прибиткової, У. Садової, В. Трошинського, О. Хомри. На сьогодні ґрунтовні дослідження прикладного характеру щодо інтеграції мігрантів і випадків їх дискримінації у приймаючому суспільстві проводяться цілою низкою як міжнародних, так і вітчизняних інституцій: Міжнародною організацією з міграції, Організацією об'єднаних націй (комітет з ліквідації усіх форм расової дискримінації), Міжнародним центром толерантності, Бюро з питань демократії, прав людини і праці Державного департаменту США, Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології, Інститутом регіональних досліджень НАН України тощо. Поряд з тим складність і багатогранність міграційної проблематики, а також процеси глобалізації й міжнародної регіональної інтеграції, котрі постійно вносять певні зміни в міграційну сферу, ставлять усе нові виклики до міграційної політики, що детермінує перманентну необхідність подальших досліджень у зазначеній сфері.

Метою статті є уточнення окремих теоретичних аспектів глобальної регіоналізації та соціально-економічної дискримінації, а також висвітлення результатів експертного дослідження щодо інтеграційних перешкод та утисків українських мігрантів за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Здебільшого термін «глобалізація» застосовують для позначення процесу підвищення рівня взаємодії, інтеграції, впливу та взаємозалежності між народами і державами у різних сферах людського життя (економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній та екологічній). Глобалізація зменшує значення відстані і державних кордонів і сприяє утворенню уніфікованого середовища (економічного, політичного, культурного і т. п.). Основними характеристиками і проявами глобалізації є: цілісність, взаємозв'язок, взаємозалежність та інтегрованість світу.

Хоча на перший погляд глобалізація і регіоналізація видаються процесами протилежного напрямку, та вони не є взаємовиключними. Більше того, ці процеси певною мірою доповнюють один одного. Поступово розширюючись, регіональні організації відпрацьовують механізм економічного співробітництва, який стає надбанням світової спільноти на глобальному рівні. Тобто, з одного боку регіоналізація виступає фактично локомотивом глобалізації, а з іншого – поляризує глобалізований світ. Серед великого різноманіття наукових підходів, трактувань регіоналізації одним з найбільш повних і доречних в контексті нашого дослідження є визначення, запропоноване О. В. Гаврилюком. Вчений розглядає

регіоналізацію як «сукупність емпіричних процесів, що виникають, як правило, з тенденції економічної інтеграції й моделей, які приводять до її формування і співробітництва в рамках транснаціонального географічного простору» [1, с. 8]. Поняття глобальної регіоналізації у цьому дослідженні використовуємо в дещо узагальненому вигляді, маючи на увазі зовнішню її форму, тобто утворення великих міждержавних інтеграційних формувань, до яких належить ЄС, НАФТА, АСЕАН, АТЕС та ін. Попри задекларовану толерантність і протидію дискримінації, політика глобальних регіональних утворень є деякою мірою прямо чи опосередковано дискримінаційною щодо мігрантів – вихідців з країн, які не входять у ці угруповання.

Слово «дискримінація» походить від латинського *discrimino*, що в перекладі означає розрізняти, розділяти, робити різницю. В економічній науково-довідковій літературі це поняття здебільшого визначають як ущемлення або позбавлення прав одних економічних суб'єктів порівняно з іншими без законних на те підстав [2, С. 347]. Під соціально-економічною дискримінацією мігрантів розуміємо несправедливе, необґрунтовано-вибіркове поводження з ними на підставі расової чи національної приналежності, що порушує їх права, обмежує можливості та ставить їх у нерівне становище порівняно з корінним населенням у процесі працевлаштування, кар'єрного зростання, оплати праці, визначення умов і режиму праці, наданні житла тощо. У рамках представленого дослідження насамперед зосереджуємо увагу на дискримінації українських мігрантів у соціально-трудої сфері.

Найпоширенішою класифікацією видів дискримінації, залежно від причин, є її поділ на статистичну та дискримінацію на основі преференцій (особистих упереджень, надання переваг) [4, с. 420]. Статистична дискримінація виникає за умов, коли працедавець не володіє достатньою інформацією про претендента на роботу, має певні сумніви щодо знань і вмінь особи, котра отримала освіту за кордоном. У цій ситуації майбутній працівник оцінюється відповідно до усереднених показників, характеристик, що існують для групи, яку він представляє. Тобто така дискримінація ґрунтується на статистичному упередженні, стереотипах працедавців, які вони поширюють на всі національні меншини чи на окремих мігрантів. У такому випадку в процесі підбору працівників систематично надається перевага місцевим жителям або ж іншим групам мігрантів, незалежно від їх кваліфікаційних ознак.

Дискримінація на ґрунті преференцій виникає в результаті суб'єктивного упередженого ставлення до певних груп населення. Якщо працедавцеві чи його колегам не подобається співпрацювати з представниками певної

раси чи нації, то він їх свідомо відсікає в процесі підбору кандидатів на роботу і готовий нести через це певні збитки.

Для дослідження обсягів і причин дискримінації часто застосовують статистичні методи, а також соціологічні опитування працедавців, що покликані виявити їх ставлення до мігрантів, до національних меншин чи представників певної раси, а також установки, якими вони керуються при підборі кадрів. Однак найпоширенішим є вивчення досвіду самих мігрантів, яке можна здійснювати за допомогою як кількісних, так і якісних методів соціології.

Для виявлення найбільш гострих проблем, що виникають в житті українських мігрантів, скористаємось результатами експертного дослідження, проведеного влітку 2013 р. науковцями відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень НАН України. Анкети відправлялись до окремих країн ЄС (Італія, Португалія, Польща, Іспанія, Німеччина) а також до США і Норвегії. Запитальники поширювались серед вихідців з України, які мають тривалий досвід трудової міграції. У дослідженні взяло участь 75 мігрантів, 25 з яких чоловічої і 50 – жіночої статі всіх вікових груп. Майже чверть (24%) учасників опитування мають професійно-технічну освіту, 8% – отримали науковий ступінь, а решта – базову або повну вищу освіту. На момент дослідження більшість опитаних мали дозвіл на проживання та роботу, а 9% – громадянство в країні міграційного перебування.

Слід зауважити таке: численні дослідження, проведені в різних країнах світу, свідчать, що головною проблемою для іммігрантів, незалежно від етнічної чи расової приналежності, на сьогодні залишається питання входження в соціально-трудова сферу приймаючого суспільства. Ідеться про їх обмежені можливості потрапити на першу співбесіду і отримати перше місце праці за кордоном. Неналежність країни походження мігранта до того ж інтеграційного утворення, до якого належить приймаюче суспільство, ще більше ускладнює цю проблему. Не є винятком і мігранти – вихідці з України. Так, серед основних проблем, що найчастіше виникають у їх житті, експерти насамперед відзначили труднощі пошуку першого місця праці та складність зрозуміти й вивчити мову країни перебування (табл. 1).

Результати експертного опитування показують, що перед мігрантами, котрі виїжджають на роботу до країн ЄС, гостро постає проблема повного або часткового невизнання дипломів про освіту, отриманих в Україні, і труднощі працевлаштування загалом. Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від дій української влади, і в цьому напрямку нею вже здійснено низку позитивних кроків. Так, ще у 1999 р. Верховна Рада

Таблиця 1

Проблеми, що найчастіше виникають у житті українських мігрантів*
(за експертними оцінками, 2013 р.)

Головні проблеми	% спостережень	Ранг значущості
Труднощі пошуку першого місця праці	50,7	I
Складність розуміти та вивчити мову країни перебування	44	II
Повне / часткове невизнання українських дипломів про освіту	38,7	III
Труднощі працевлаштування загалом	36	IV
Брак юридичних знань для захисту своїх прав як трудового мігранта	20	V
Важка, виснажлива праця	17,3	VI
Самотність, ізолюваність, брак спілкування	17,3	VI
Несправедлива система оплати праці (занижений її рівень, понаднормова праця без додаткової винагороди тощо)	13,3	VII

* Можна було обирати до трьох варіантів із тринадцяти запропонованих альтернатив/

Україна ратифікувала Лісабонську Конвенцію про визнання кваліфікації з вищої освіти у Європейському регіоні. Крім європейських країн, до цієї Конвенції приєдналися також США, Канада, Ізраїль, Казахстан і Білорусь. У 2005 р. Україна приєдналася до Болонської декларації, що сприятиме її інтеграції у європейський освітній і науковий простір. Крім того, Україною підписано низку двосторонніх угод про взаємне визнання дипломів про освіту. Ще одним позитивним моментом стало створення у 2011 р. Національного інформаційного центру академічної мобільності. Окрім інших завдань, центр допомагає випускникам українських ВНЗ пройти процедуру визнання диплому про освіту за кордоном. Запровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) та додатку до диплома європейського зразка дозволить спростити процедуру визнання українських дипломів про вищу освіту в Європі. Очевидно, що необхідно ще кілька років інтенсивної трансформації освітньої системи України та підписання державою низки угод, щоб перелічені заходи принесли належний результат, і, відповідно, українські громадяни стали повноцінними конкурентоздатними суб'єктами на світовому ринку праці.

Наступною за частотою підтвердженень є проблема браку юридичних знань для захисту своїх прав як трудового мігранта. Це вказує на необхідність удосконалення діяльності консульських установ України. Крім того, питання поінформованості мігрантів про свої права та

обов'язки багато в чому залежить від інтеграційної політики приймаючого суспільства. Так, у скандинавських країнах іммігранти мають можливість отримати корисну і необхідну їм інформацію в соціальних службах, на курсах з пошуку роботи, мовних курсах, або беручи участь у спеціальних проєктах і програмах для новоприбулих іноземців.

Проблеми «важкої, виснажливої праці» та «самотності, ізольованості, браку спілкування» є деякою мірою взаємопов'язаними і набрали однакову кількість вибору відповідей серед означених альтернатив, зайнявши шосту рангову позицію в ієрархії труднощів, що найчастіше виникають у житті українських мігрантів. Слід зауважити, що у результатах відповідей на це запитання спостерігаються певні гендерні відмінності. Так, на важку працю вказала майже третина усіх опитаних чоловічої статі, а частка жінок була втричі меншою. Натомість, проблеми самотності і браку спілкування хвилюють жінок удвічі частіше, ніж чоловіків. Такі відмінності можна пояснити соціально-психологічними та індивідуальними особливостями осіб чоловічої і жіночої статі.

На несправедливу систему оплати праці у країні свого перебування (занижений її рівень, понаднормова праця без додаткової оплати тощо) вказало всього 13% експертів. Решта запропонованих варіантів відповідей на питання щодо проблем, що найчастіше виникають у житті українських мігрантів, не мають суттєвого значення, оскільки кожен з них окремо отримав мізерну кількість виборів. Крім того, слід наголосити, що ніхто з експертів не зазначив про відсутність у них особисто та знайомих їм представників української спільноти труднощів. Хоч ця відповідь рядоположно знаходилась серед запропонованих альтернатив, вона не отримала жодного підтвердження.

Щодо оплати праці, то експертам пропонувалось відповісти на таке запитання: «Якою, на Ваш погляд, повинна бути середньомісячна заробітна плата в Україні, щоб її громадяни не їхали на заробітки за кордон?» Тут було отримано достатньо широкий діапазон інтервальних характеристик: від 400 і до 2000 євро. Найбільш поширеними виявилися суми в 700 (на цей рівень оплати праці вказало 25% учасників дослідження) і 900 (21,3% підтверджень) євро. Для зручності аналізу розраховувалось середнє значення заробітної плати за формулою середньої арифметичної зваженої, де в чисельнику підсумовані добутки всіх значень зарплати і частоти підтверджень кожного з них, а у знаменнику – загальна кількість осіб, які відповіли на запропоноване питання. Отже, за даними, розрахованими на основі одержаних результатів, середньомісячна заробітна плата в Україні має становити приблизно 1054 євро. Слід зауважити, що оплата праці в

Україні на момент опитування становила в середньому 300 євро на місяць. Отже, середній рівень місячної зарплати необхідно збільшити хоча б утричі, щоб він став одним з головних стримуючих факторів масового виїзду українського населення на заробітки за кордон.

Отже, опитування експертів показало, що основні труднощі, що виникають в житті мігрантів – вихідців з України, пов'язані насамперед з соціально-трудовою сферою. Водночас міжнародні дослідження свідчать, що саме дискримінація є однією з найважливіших причин труднощів працевлаштування іммігрантів на ринку праці приймаючого суспільства [5; 6, с. 7; 7]. Тому у дослідженні висувалось завдання виявити, які форми дискримінації за міграційною ознакою доводилось зазнавати особисто експертам чи знайомим їм представникам української спільноти.

Так, за результатами експертних узагальнень, найбільш поширеною формою дискримінації українських мігрантів є занижена заробітна плата порівняно з іншими корінними жителями або мігрантами з країн (рис. 1). Наступними проявами дискримінації за частотою вибору запропонованих варіантів стало «обмеження можливостей кар'єрного зростання» та «змушування до понаднормової неоплачуваної роботи». На проблему необґрунтованої відмови у працевлаштуванні та невчасних / неповних виплат заробітної плати вказала однакова кількість експертів, і вона становить 6,7% опитаних.

Значна кількість осіб, що складає 40% експертної групи, зазначила, що ні вони особисто, ні знайомі їм представники української спільноти не

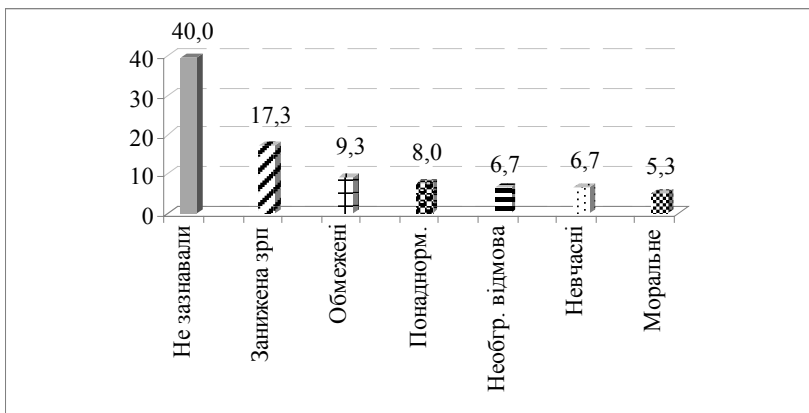

Рис. 1. Основні форми дискримінації українських мігрантів за кордоном (за результатами експертного опитування, 2013 р.)

заснавали дискримінації за міграційною ознакою у країні свого тодішнього перебування. Слід зауважити, що розгляд цього питання за статевою ознакою не виявив суттєвих відмінностей між групами. Так, відсоток чоловіків, котрі вказали на відсутність дискримінаційного досвіду, складає 44% серед усіх учасників дослідження чоловічої статі. Серед жіночої статі ця частка становить 38% осіб.

Внаслідок прямої чи прихованої дискримінації мігрантів на ринку праці приймаючого суспільства, вони здебільшого вимушені працювати на роботах, що не відповідають рівню їх кваліфікації та освіти. Так, опрацьовані результати дослідження свідчать, що половина опитаних мігрантів – вихідців з України мають значно вищий рівень освіти і заслуговують, на їх погляд, на кращу роботу. Ще 22% учасників опитування вважають, що їх теперішня робота лише частково відповідає рівню отриманої освіти. Лише кожен п'ятий з опитаних заявив про повну відповідність своєї роботи отриманій освіті.

У всіх цивілізованих країнах офіційно іммігрантам задекларовано однакові права та можливості на рівні з корінним населенням, ведеться активна політика протидії дискримінаційним проявам на ґрунті расової чи національної приналежності, що викликає правомірність існування відповідних інституцій для захисту їх прав. Однак, як показують результати експертного опитування, для вирішення своїх проблем лише менше половини українських мігрантів звертаються за допомогою у належні структури. Так, найбільша частота звернень зафіксована в соціальні служби та Червоний Хрест. При цьому серед основних видів допомоги, яку отримують українські мігранти за кордоном можна назвати медичну, соціальну, психологічну, інформаційну і правову.

Висновки. Отже, проблема дискримінаційних порушень прав мігрантів залишається відкритою і такою, що потребує свого розв'язання під кутом зору різних аспектів: правового, економічного, соціального, інституційного тощо. Найперше слід констатувати, що більша частина трудових мігрантів – вихідців з України зазнають дискримінації за кордоном. Здебільшого вона проявляється у несправедливій системі оплати праці (мається на увазі занижений її рівень, неоплачувана понаднормова робота тощо) та обмеженні можливостей кар'єрного зростання. Повне або часткове невизнання українських дипломів про освіту певною мірою також можна розглядати як непряму форму дискримінації наших громадян.

Результатом застосування дискримінаційних практик у соціально-трудовій сфері приймаючого суспільства є неповне чи неефективне використання людського потенціалу мігрантів. Це завдає збитків як

дискримінованій особі, державі-донору, так і реципієнту іноземної робочої сили. Очевидно, що перед нинішньою владою постає завдання забезпечити гідні умови життя і праці українських громадян, що дозволить уникнути «вимивання» найбільш цінного людського потенціалу з країни. Крім того, актуальною на сьогодні є розробка дієвих механізмів стимулювання повернення мігрантів на батьківщину. Для тих осіб, котрі все ж приймають рішення працевлаштуватись за кордоном, необхідно забезпечити належний рівень захисту їх прав та інтересів. На наш погляд, вирішенню окреслених вище проблем сприятиме імплементація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Описані результати експертного опитування не дають можливості оцінити точні розміри дискримінаційної ситуації щодо всіх українців за кордоном. Проте проведений моніторинговий зріз її причин дозволяє виявити найбільш гострі проблеми, що доводиться переживати мігрантам, і отримати загальну картину щодо цих ризиків. Крім того, слід зауважити, що одна і та сама ситуація може сприйматись людьми по-різному: те, що одна особа переживає як дискримінацію, може й не викликати таких самих емоційних рефлексій в іншій. Тому дослідження суб'єктивного досвіду мігрантів мають доповнюватись статистичною інформацією. Тоді вони можуть слугувати основою для подальших наукових пошуків з означеної проблематики, а також для розробки рекомендацій щодо удосконалення державної міграційної політики.

Насамкінець слід зазначити, що в умовах глобальної регіоналізації розширюється коло суб'єктів управління міграційними процесами як на національному, так і міжнародному рівнях. Водночас, відбувається поступове зміщення центру регулювання міграції на наддержавний рівень. За таких умов важливо, щоб національні політики координували свою діяльність з міжнародними організаціями для забезпечення їхньої максимально можливої узгодженості і гармонізації. Таким чином, важливим завданням національних міграційних політик на сучасному етапі є досягнення внутрішньої (внутрідержавної) і зовнішньої (міждержавної, глобальної) когерентності.

Список використаних джерел

1. Гаврилюк О. В. Теоретичні та методологічні підходи до вивчення сучасних глобальних регіональних тенденцій // Регіональна економіка. – 2012. – №3. – С. 7-15.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – 864 с.

3. Пресс-релиз ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/ga/68/meetings/migration/pdf/internationalmigrantsworldwide_totals2013.pdf
4. Arnfinn Haagensen Midtbøen og Jon Rogstad. Diskriminerings art, omfang og årsaker // Søkelys på arbeidslivet, 2008. – №3. – P.417-429.
5. Berit Kvam. Integrering av innvandrere i arbeidslivet. Retriever from <http://www.arbeidslvinorden.org/artikler/insikt-og-analyse/innsikt-og-analyse-2001/article.2013-07-04.1815697062>
6. Kristian Rose Tronsad. Opplevd diskriminering blant innvandrere med bakgrunn fra ti ulike land/ Rapporten 2009/47. – 30 p.
7. Philip Oreopoulos. Why Do Skilled Immigrants Struggle in the Labor Market? A Field Experiment with Thirteen Thousand Resumes // American Economic Journal: Economic Policy. – 2011. – Vol. 3. – Issue 4, – P. 148-171.

Ryndzak O. T., Bidak V. Y., Tsapok S. O. Social and economic discrimination of migrants in the conditions of the global regionalization.

Theoretical and applied aspects of the global regionalization, social and economic discrimination of migrants in the host society are considered. Classification criteria of migrant's discrimination are separated, including statistical and discrimination based on preferences. The results of the expert research on the integration obstacles and risks of Ukrainian migrants abroad are highlighted. Particular attention is paid to the factors that constrain integration of Ukrainian migrants, among which the most important are the employment, career development, remuneration, regime of work, recognition educational diplomas and other issues of equipping of social and labor sphere.

Keywords: global regionalization, labor migration, migrant, social and economic discrimination, integration.

Риндзак О. Т., Бидак В. Я., Цапок С. А. Социально-экономическая дискриминация мигрантов в условиях глобальной регионализации.

Рассматриваются теоретико-прикладные аспекты глобальной регионализации и социально-экономической дискриминации мигрантов в принимающем социуме. Выделяются классификационные признаки дискриминации, в частности статистической и дискриминации на основе предпочтений. Освещаются результаты экспертного исследования интеграционных препятствий и рисков, с которыми сталкиваются украинские мигранты за рубежом. Особое внимание уделено дискриминационным факторам, сдерживающим интеграцию украинских мигрантов, среди которых наиболее значимыми выступают факторы трудоустройства, карьерного роста, оплаты труда, режима труда, признания дипломов об образовании и другие вопросы обустройства их социально-трудовой сферы.

Ключевые слова: глобальная регионализация, трудовая миграция, мигрант, социально-экономическая дискриминация, интеграция.